

Yazar: Samuel Vock-Verley

Hızır / Xızır

Yayın Tarihi: **2 Temmuz 2025**

Özet

Alevilikte Hızır (Xızır), birçok mitin, ritüelin, deyişin, kutsal mekânın ve yaşantının etrafında döndüğü anlamlı ve merkezi bir figürdür. Bu figür, Aleviliğin maneviyatının birçok yönünü, diğer topluluklarla olan tarihsel ilişkilerini ve cemaatlerin yaşamını bir araya getirir. Hızır, Tanrı tarafından verilen ezoterik bilginin ustası olarak bilinir; bu yönüyle pir otoritesinin bir modeli işlevi görür. Aynı zamanda, çaresizlik içindeki insanlara yardım etmek üzere gönderilen ilahi bir kurtarıcı olarak da kabul edilir. Kürt Aleviliğinde ise, Xızır figürü, bu inanç sisteminin kozmolojisinde belirleyici olan birçok başka unsurla olan bağlantılarından ötürü daha da büyük bir rol oynar.

Türkçe'de Hızır, Kürtçe'de (Kurmancî, Kirmanckî) Xızır olarak bilinen bu figürün adı, Arapça “al-Khadir” (kelime anlamıyla “Yeşil Olan”) kökenlidir ve Farsçada da Khezr şeklinde telaffuz edilir.

Sufizmin Gizli Üstadı Hızır

Hızır figürü, İslam'da bir muamma olarak doğmuştur: paradoksal biçimde Kur'an'da ismi geçmeden ortaya çıkar. Temel anlatısı Kehf Suresi'nin 60-82. ayetlerinde bulunur. Kutsal metinlerde Allah onu ilk kez “kullarımızdan biri” olarak tanımlar ve kendisine “tarafımızdan verilen rahmet” ile “ilahi bilgi” bahşedildiğini belirtir. Kur'anî anlatı, Musa peygamberle birlikte çıkılan bir yolculuğun üç aşamasını konu edinir. Bu yolculukta, gizemli hizmetkâr üç anlaşılması güç şiddet eyleminde bulunur. Kehf Suresi'ndeki isimsiz bu figür ile “Hızır” ismi arasındaki bağ, Kur'an-sonrası literatürde kurulmuştur. Tarihçi Taberî'ye göre, “Ona el-Hızır adı verildi çünkü bir gün bir taşın üzerine oturdu ve kalktığında taşın altı yeşerdi; Tanrı'nın emriyle orada ot yetiştirdi” (Wensick 2005 [1960], 904).

Kur'an'daki bu anlatı, Hızır efsanesini tüm İslam dünyasında ortaklaştıran bazı semboller de içerir. Bunlardan biri, Musa ile bilge hizmetkârın karşılaştığı yer olan “iki denizin birleştiği yer” (majma' al-baḥrayn) temasıdır. Bu Kur'anî mekân, önemli bir olayla işaretlenmiştir: Musa'nın yardımcısının taşıdığı bir balık burada dirilir. Tanrı'nın bilge ve isimsiz hizmetkârının yaşadığı bu yerde, balık suya düşer ve tekrar canlanır.

Bu anlatı, böylece başka bir anlatı ve simgesel tema ile -Hayat Suyu (Ab-ı Hayat) ve ölümsüzlük arayışıyla- ilişkilendirilmiştir. Yaygın kabule göre Hızır ölümsüzdür; çünkü bu mucizevi kaynaktan içmiş ya da bu suda yıkanmıştır. Bilgi ve ölümsüzlük arayışı teması sayesinde Hızır'ın kaderi, İskender ya da Zülkarneyn olarak bilinen İslamî figürle ilişkilendirilmiştir.

Kur'an'daki anlatı, "mürşid" (manevi rehber) ile mürid (öğrenci) arasındaki ilişkiye dair bir kıssa işlevi görür. Daha sonra bu anlatı, Şeriat'ın "zahiri" yani görünen kurallarına saygı gösteren sıradan bilgi ile, daha yüksek, ezoterik ve mistik bilgi (batın) arasındaki ayrımı ifade etmek için kullanılmıştır. Alevi dedeleri tarafından da bilinen bazı İslami geleneklerde Hızır, peygamberlerin mürşidi olarak kabul edilir - birçok inanışa göre onun sadece Musa'nın değil, tüm peygamberlerin öğretmeni olduğu düşünülür. Hızır, tasavvufun büyük isimlerinden bazılarını "Hakikat"ın sırlarına erdiren bir "insanüstü başlatıcı" rolü üstlenmiştir; örneğin İbnü'l-Arabî gibi önemli sufileri irşad ettiği söylenir. Tasavvufi İslam'ın mistik geleneklerinde, "Hızır'la karşılaşma" bilgeliğin aktarımında merkezi bir yere sahiptir (Franke 2000).

Bu sufi mirası takip eden Alevi dini kaynaklarda da Hızır sıkça karşımıza çıkar. Bu karmaşık ve çoğulcu külliyyat içinde Hızır bazen kutsal figürlerin yoldaşı ve refiki, bazen ise keramet yoluyla dinsel otoriteye atfedilen mucizevi güçlerin aktarım modeli olarak görünür. Bektaşî geleneğinde menkıbelere konu olan bazı anlatılar, Ali ve Muhammed gibi yüce figürlerle Hızır ve Hacı Bektaş arasındaki mistik diyalektiği betimler (Ocak 2012). "Hızırname" adıyla bilinen bir edebiyat külliyyatı, 15. ve 19. yüzyıllar arasında ortaya çıkmış, Alevi etiğini ve ritüellerini sistemleştirmeyi amaçlamıştır (Şahin 2016). 15. yüzyıla ait bir versiyonda, Hızır Osmanlı düşmanlarını İslam'a döndürmek ve yenmekle görevli savaşçı dervişlerin yoldaşı olarak tasvir edilir. Daha sonraki versiyonlarda Hızır, "anlaşılmaktan kaçan" bir figür olarak belirir; bazen "peygamber" (nebi), bazen "hükümdar" (şah), bazen de "pir" olarak anılır. Varlığı yaratılmış dünyanın öncesine dayanır; dört başmelek, on iki imam ve kırklar meclisine Tanrı'nın nurundan dünyanın dağıtımını içeren kozmogonide rol oynar. Adem'den bu yana peygamberlere gizli bilgiyi aktardığına inanılır. Onun ölümsüzlüğü, on ikinci imam Mehdi'nin ölümsüzlüğünün habercisidir; beşinci imam Muhammed Bakır'ı cem ritüeline o başlatmıştır. Tanrı adına, dünyanın dört bir yanında gizlice toplanan "gayb erenleri" denilen meleklerden oluşan topluluğu yönetir. Aşağıda detaylandırılacak olan Alevi takviminde Hızır ayı, genellikle dedelerin taliplerini ziyaret ettikleri, cem yaptıkları ve dervişlerin kırk günlük çileden döndükleri dönemdi. Ayrıca, 16. yüzyıldan bu yana Hızır hakkında bestelenmiş çok sayıda dini deyiş, cem ritüelleri sırasında okunmuştur (Ocak 2012).

"Boz Atlı Hızır": Tanrı Tarafından Gönderilmiş Bir Kurtarıcı

Hızır figürü, teoloji ve mistisizm gibi dinî alanların ötesinde, çok dinli ve hatta senkretik (bağdaştırmacı) karakteriyle de tanınır. Bu özellik, birçok coğrafi ve tarihsel vaka çalışmasında ortaya konmuştur (Boivin & Pénicaud 2023). Bu bağlamda, dünyada tehlike içinde olan insanların yardımına koşan kutsal bir varlık olarak tasvir edilen “Boz Atlı Hızır”ın temsili ortaya çıkmıştır. “Hızır hazır ve nazırdır” ifadesi, onu gözeten, uyanık ve müdahil bir bekçi figürü olarak tanımlar. Aynı şekilde “Hızır gibi yetişmek” deyiimi ya da “Kul sıkışmayınca Hızır yetişmez” atasözü de bu müdahaleci ve koruyucu karaktere işaret eder. Türkiye’de kent yaşamında Hızır ismine tıbbi ya da kişisel yardım hizmetleri bağlamında da sıkça rastlanır. 1985’ten beri şehirlerde dolaşan Kızılay’a ait beyaz-kırmızı ambulanslarda “Hızır Acil” ibaresi yer alabilir. Bu özellik, onun savaş zamanlarında da koruyucu bir figür olarak görülmesine yol açmıştır; özellikle 20. yüzyılda savaşa katılan Alevi askerler arasında Hızır, cephede kurtarıcı bir figür olarak benimsenmiştir. Hızır’ın at üstünde bir kurtarıcı olarak temsili, yüzyıllar boyunca Anadolu’da -birçoğu Alevi olan- âşıklar tarafından anlatılan sayısız hikâyeye (hikayê) popülerleşmiştir (Ocak 2012).

Akdeniz coğrafyasında, bu tanrı tarafından gönderilmiş kurtarıcı figür, mitolojik bir üçlü yapı içerisinde düşünülür: Hızır, Aziz George ve İlyas figürleriyle birlikte anılır. Bu yapı, Türkiye ve Suriye’deki Nusayriler (Arap Alevileri) arasında belirgindir; burada birçok kutsal mekân, aynı anda bu iki figüre adanmış ve Rum Ortodoks Arap Hristiyanları ile ortaklaşa kullanılmıştır. Alevilerin Ermenilerle birlikte yaşadığı bölgelerde ise bu senkretizm, bir başka Hristiyan asker aziz olan Surp Sarkis (Aziz Sergios) figürüyle yaşanmıştır. Dersim’de bazı kutsal yerlerin, Kirmanckî’de “Khalo” (Yaşlı Adam) olarak da bilinen bu iki figürle bağlantılı olduğu bilinmektedir. 19. yüzyılın sonunda, bu ortak kültürün merkezi haline gelen yerlerden biri Surp Garabet Manastırı’dır (Antranik 2012 [1900]). 1915 yılında bu manastır bölgedeki faal kalan son Ermeni manastırıydı; 1937-1938’de Türk Devleti’nin düzenlediği ölümcül bombardıman kampanyası sırasında yıkılmıştır.

Hızır’ın çok dinli özellikleri, takvimdeki yeri ve ona atfedilen bayramlar yoluyla da gözlemlenebilir. Batı Anadolu’daki ve Balkanlardaki Aleviler için her yıl 5 Mayıs’ı 6 Mayıs’a bağlayan gece kutlanan Hıdırellez, bu üç figürün (Hızır, İlyas, Aziz George) birleşimini simgeler. Bu bayramın adı, Hızır ve İlyas isimlerinin birleşiminden türetilmiştir; bu iki peygamber kardeş, dost ya da kimi anlatılarda âşık olarak kabul edilir ve her yıl baharın dönüşünü kutlamak için buluştuklarına inanılır. Bu buluşmaların deniz kenarlarında, pınar başlarında, dağ zirvelerinde ya da gül çalılıkları arasında gerçekleştiği söylenir. İnsanlar bu yerlerde giysi bağlar, dilek diler. Orta ve Doğu Anadolu’da ise Alevi inanç pratiği açısından en önemli zaman dilimi Hızır ayı olarak bilinir ve Ocak-Şubat aylarına denk gelir. Geleneksel takvime göre her aşiret sırayla oruç tutar, kutsal soylar (ocaklar) ise dördüncü haftada oruç tutardı. Bazı pirler

bu dönemde köy köy dolaşarak taliplerini ziyaret eder, cem yürütürdü. Bu dönemde gerçekleştirilen bazı pratikler, Aleviler ile Ermeniler arasındaki ortak kültürel mirasa işaret eder: üç günlük orucun sonunda, o gün için özel olarak öğütülen undan yapılan kavut (qavut) adlı kekler kapı önüne ya da çatıya bırakılır; sabah bir nal izi bulunursa, bu Hızır'ın geçtiğine dair bir işaret olarak kabul edilir. Aynı gece, evlenmemiş genç kızlar ve erkekler tuzlu kek yer, su içmeden uykuya dalar; rüyalarında kendilerine su ikram eden kişiyi görmek, gelecekteki eşlerini görmeleri anlamına gelir. Bu tür uygulamalara Kuzey Irak'taki Êzidîler arasında da rastlanır.

Kürt Alevi Kozmolojilerinde Xızır

Kürt Aleviliğinin hüküm sürdüğü bölgelerde, Xızır figürü kozmoloji ve yaşanan inanç pratiği içinde çok daha merkezi bir yer işgal eder. Bu durum, bu figürle yerel sözlü geleneklerdeki diğer karakterler, mekânlar ve olaylar arasında kurulan çok sayıda bağla açıklanabilir. Xızır, yaşayan bir figürdür; yakındır ve karşılaşılması muhtemeldir: yeryüzünde dolaştığına inanılır ve onun adına kutsanmış birçok mekân (jiara) bu inancı destekler. Bu kutsal alanlarda ya da kayalar üzerinde, onun geçtiğine inanılan ayak izi ya da nal izi gibi işaretlere rastlanır. Yol kenarlarında, ormanlarda, dağların zirvesinde, atlı bir binici ya da yaralı bir ihtiyar kılığıyla görüldüğüne dair pek çok anlatı mevcuttur. Anadolu'nun diğer bölgelerinde olduğu gibi, bu tür karşılaşmalar dikkatle ele alınmalıdır: Xızır'la karşılaşmak çoğu zaman ahlaki bir sınav biçimini alır; bu sınavın sonunda ödül de olabilir, ceza da. Bu sınav genellikle, bu yaralı varlığa yardım etmek-çoğunlukla ona yiyecek vermek-şeklinde ortaya çıkar; uygun şekilde davranılmadığında ağır bir cezayla sonuçlanabilir. Bu sınav anlatılarında dünya, mazlumlarla zalimler arasında ikiye ayrılır ve Xızır daima mazlumların yanında, zalimlerin karşısındadır. Xızır'la karşılaşmalar rüyalarda da gerçekleşebilir; bu durumda, günah işlediğini gördüğü kişilere mesajlar, çoğu zaman da tehditler ilettiğine inanılır.

Kürtçe konuşulan Alevi geleneklerinde Xızır, bir "wayîr"-yani koruyucu ve muhafız olarak kabul edilir; bazı yerlerin ve canlıların sahibidir. Dağ keçileri "Xızır'ın sürüsü" (malê Xizirî) olarak adlandırılır ve onları avlayan avcılarının doğrudan bu kutsal varlık tarafından cezalandırılacağına inanılır. Bu cezalar, bu dağlık bölgelerin doğal ritimlerine gömülüdür; örneğin bir çığ felaketi gibi doğa olayları şeklinde tezahür edebilir. Geleneksel Dersim tıbbında da Xızır figürü, hastanın ahlaki niteliğine göre iyileşme olasılığını belirlemede merkezi bir rol oynardı (Yürür 2019). Kürt Alevi sözlü kültüründe Xızır hem yüce ve kutsal bir varlık, hem de duygusal olarak yakınlık hissedilebilen dünyevi bir kişilik olarak kabul edilir. Bu karşılaşmaların, tanıdık bir yaşam süren bir varlıkla gerçekleştiğine inanılır: bazen bir çoban olarak tanımlanır; Golê Buyerê gölüyle evli olduğu, yani Bava Duzgı'nın kız kardeşiyle birlikte yaşadığı ve

“müsaahip” (manevi kardeş) olarak Derviş Miliz ile bağlı olduğu söylenir. Aşık Say Qaji, Kirmanckî dilini överken şöyle yazar: “Bizim dilimiz Xızır’ın dilidir” (zonê ma zonê Xizirî) (Cengiz 2020). Günlük yaşamda hâlâ insanlar, yeminlerini samimi olduklarını kanıtlamak için Xızır’ın adına ederek ederler. Tüm büyük doğaüstü figürlerde olduğu gibi, onun adını anmak genellikle görünmez elini öpme hareketiyle takip edilir.

Sonuç

Hızır, Alevi kültürü ve inancının merkezi bir figürüdür. Aleviliğin maneviyatının birçok yönünü, diğer topluluklarla ilişkiler tarihini ve toplumsal yaşamını bir araya getirir. Alevilerin ana yurtlarıyla olan güçlü bağı nedeniyle, bu figürün birçok özelliği göç ve büyük şehir yaşamı içinde varlık nedenini yitirmiştir. Ancak buna rağmen, Hızır figürü, Aleviliğin kolektif bellek ve kimlik çerçevesinde yeniden inşası yönündeki girişimlerde yeni bir anlam ve canlılık da kazanmıştır. Günümüzde Türkiye ve Avrupa’daki örgütlü Alevi toplulukları, büyük zorluklar karşısında – örneğin Covid-19 küresel salgını gibi dönemlerde – dayanışma ve karşılıklı yardımlaşma etişini savunurken sıkça Hızır’a atıfta bulunmaktadır. Bazı Alevi entelektüelleri ve aktivistleri ise bu figürü, Ali ve Muhammed figürlerine karşı konumlandırarak “İslam dışı Alevilik” yaklaşımını ifade etmek üzere kullanmaktadır.

Kaynakça & İleri Okumalar

Antranik. 2012. *Dersim Seyahatnamesi*. İstanbul: Aras Yayıncılık. (Özgün eser 1900).

Boivin, Michel ve Manoël Pénicaud (ed.). 2023. *Inter-religious Practices and Saint Veneration in the Muslim World: Khidr/Khizr from the Middle East to South Asia*. 1. baskı. Londra: Routledge.

Cengiz, Daimi. 2020. “Dersim Halk Anlatılarından Hızır İnancı.” İçinde *Halkbilim Yazıları*, 10-18. İzmir: Duvar Yayınları.

Franke, Patrick. 2000. *Begegnung mit Khidr: Quellenstudien zum Imaginären im traditionellen Islam*. Beirut Texts and Studies. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

Ocak, Ahmet Yaşar. 2012. *İslam-Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü*. İstanbul: Kabaıcı Yayınları.

Şahin, Hanifi. 2016. “Seyyid Alizâde Hızırnâme’si Bağlamında Alevi Düşüncesinde Hızır İnancı.” *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 80: 31-50.

Wensinck, A. J. 1960. “Al-Khaḍir.” İçinde *Encyclopaedia of Islam*, 2. baskı. Leiden-

Boston: Brill. (Yeniden basım 2005).

Yürür, Kızılca. 2019. *Dersim Alevileri'nde İyileştirme Geleneği*. İstanbul: Otonom Politika.